

Cambridge University Press

978-1-108-04009-9 - The Lore of the Whare-wānanga: Or Teachings of the Maori College on Religion, Cosmogony, and History: Volume 1: Te Kauwae-runga, or 'Things Celestial'

H. T. Whatahoro

Excerpt

[More information](#)

TE KAUWAE-RUNGA.

UPOKO I.

Te Whare-wānanga, me ona tikanga whakahaere—Nga Pō, me ona tikanga—
Te Whare-maire, me ona tikanga.

KO nga korero tenei a Moihī Te Matorohanga mo nga tikanga o te Whare-wānanga; he mea timata taua korero i te 8 o nga ra o Pepuere, 1865; a, korero tonu ia taea noatia te otinga i etahi atu ra. Na H. T. Whatahoro i tuhituhi nga korero a Te Matorohanga nei.

Ka mea atu a Rei, ki a Te Matorohanga, “E Moī! Whakamaramatia tenei whare, a te Whare-wānanga me ona tikanga.” Ko Moihī: “Hei aha nga Whare-wānanga? Ka totika ano i o te Whare-karakia; ina ra tatou e horoi nei ki roto ki nga kohua kai!”

Na, E Ta ma! Kia rongo mai koutou: Kaore i kotahi te whakahaere o nga Whare-wānanga. He iwi ano me ona tohunga me tona Whare-wānanga me ana whakahaere. Hiki atu he iwi, pera tonu; e kawhakina ana e nga whakaaro whakakake, whakarere ke ranei, i nga korero o to ratou na Whare-wānanga i to etahi. Taku kupu: Kia mau koutou ki a matou e korero nei ki a koutou. Waiho atu to etahi atu whare-korero. Ma o ratou uri e mau o ratou na korero; kia mau koutou ki a matou korero; kia he koutou, na matou i whakahoro iho ki a koutou: kia tika koutou, na matou i waiho hei taonga mo koutou. Ko nga takarepa o a matou korero ma koutou e ata whakahangai—o te kaupapa, o nga whakapapa ranei. Nga takarepatanga o aku e korero nei, te hikinga ranei, te motuhanga mai ranei, i runga i te aho-matua, ma Paratene Te Okawhare raua ko Nepia Pohuhu e whakamau te wahi i motu, e whakahangai te wahi i hiki, e whakaatu te wahi i takarepa. Pera hoki a raua, ma tetahi o matou e whakahangai. Ko toku hiahia hoki mei whakaaro a Te Ura, kia kotahi he whare korero mo matou—penei, e kore e raruraru. Kia kotahi o matou hei whakatakoto i te ara o te korero, kia tokorua hei whakarongo mo te hiki o te tatai o te korero, ma tetahi o raua e turuki, ki te motu ranei te tāhu korero, ma tetahi e whakarewa, e whakamau

Cambridge University Press

978-1-108-04009-9 - The Lore of the Whare-wānanga: Or Teachings of the Maori College on Religion, Cosmogony, and History: Volume 1: Te Kauwae-runga, or 'Things Celestial'

H. T. Whatahoro

Excerpt

[More information](#)

ki te pu o te korero; ki te takarepa ma tetahi e whakahangai. Penei ai te whakahaere o roto i te Whare-wānanga—e kore e iti iho i te tokotoru; haunga te tokomaha o nga tohunga. Ki te pera, katahi ka tino pai rawa. Haunga ia nga tauira horomata o te wānanga, e whakahoroa ana hoki nga taonga o roto o te kete-wānanga ki a ratou. Heoi ma ratou he whakarongo, he tamaua take ki te Pu ki te Weu, ki te koronga o te hinengaro i roto i o ratou ngakau.

Ko tenei tu whare, ko te Whare-wānanga, he whare no nga taitamariki e whakaarotia ana e nga iwi nona aua tamariki, e tika ana, e kakama ana nga mahara, e u ana hoki nga whakaaro ki te mea i whakahaua atu ai ki te ako. Ko aua tamariki nga mea e tukua ana i te tuatahi i roto i o ratou iwi ake, katahi ano ka tukua mai ki roto i te Whare-wānanga. No reira taua whare, no nga iwi katoa; e hara i te whare no te iwi kotahi, e rua, e toru ranei.

Na, ki te mahia te Whare-wānanga, waiho i waho o te pa-tuv ata-wata, kainga ranei, o nga mahinga kai ranei, o nga rakau-tahere manu, o nga tauranga-waka, o nga huanui haerenga tangata ranei. Ko te take i peneitia ai, ko taua whare he whare tapu, tae noa ki te marae, tae noa ki te turuma e tino tapu ana. Engari ki te waiho te karakia whakatapu i taua whare, i te paepae-kai-awha, e hara tena i te tino whare-tapu—he whare takahia e te tangata e kore e tino whai māna taua tu whare. Engari kia tapu te marae nui tonu, katahi ka kiia ko te tino Whare-wānanga tera. Ko nga whare moe, me nga whare takanga kai, me nga whata kai o ia ahua, o ia ahua, me nga tangata taka kai, hei waho katoa o te rohe o te marae-tapu o te Whare-wānanga. Ko nga tangata e uru ana ki roto i te rohe o te marae o te Whare-wānanga, ko era tangata no roto i te Whare-wānanga, (—maire, ranei ki te tahi whakahua). E kore e tika te tangata o waho i te Whare-wānanga kia uru ki taua marae, ki taua whare ranei—ka ngaua e te mumutu, e te take-whenua ki tetahi whakahua. E kore hoki e tika kia waiho te wahine kua pa nei ia ki te tāne hei taka kai, hei takahi ranei i te marae. Ko te take, he wahine whakatahe toto ia—koia te wahine i kore ai e uru ki roto i te Whare-wānanga.

Ko te ahua tenei o te hanganga o te Whare-wānanga: Ko te papa o te Whare-wānanga e tahia i te tuatahi. Ka oti ka waiho kia takoto ana; ka timataria ko te pou o te tuarongo; muri mai ko to waenganui, muri mai ko to te whatitoka. Enei pou e toru kei raro i te aho-tatai o te tāhu. E wha nga ringaringa o te hekenga o te pou tuarongo, e wha nga ringa o te hekenga o te pou waenga, toko-manawa, e wha nga ringaringa o te hekenga o te whatitoka ki runga. Pera ano te tatai o te papa o te whare, kia wha nga ringa, te hokinga o te tatai o te tua-rongo i to te whatitoka hei unga ki te utu.

Cambridge University Press

978-1-108-04009-9 - The Lore of the Whare-wānanga: Or Teachings of the Maori College on Religion, Cosmogony, and History: Volume 1: Te Kauwae-runga, or 'Things Celestial'

H. T. Whatahoro

Excerpt

[More information](#)

TE KAUWAE-RUNGA.

3

Na, te Whare-wānanga i mua ake o te whakahekenga o te pou tua-rongo ki te whenua, e toru nga whatu e makaia ana ki te pou-tua-rongo, ko Rakaiaora, ara, te ngarara kakariki nei te tuatahi; ki te kore a Rakaiaora, ko te tama a Pekerau—he tuatara—ki te kore te tama a Pekerau, ka tikina i te potiki a te Arawaru*—i te karearea. Engari, tahi ana te papa whakamau ana enei. I mua ake i te whakatakotoranga ki roto ki te rua, ka mauria mai nga whatu e toru ki roto i te kete kotahi, ka horahia te whariki kia hangai tonu ki waenganui o te kauhanga o te whare, katahi ka nanao te ringa o te tohunga tuarua ki te tuatara, ka nanao te ringa o te tohunga tuatoru ki te karearea; ka tu ratou ki runga; ma te mea tuatahi e whakatakoto aua whatu e toru ki runga ki te whariki. Ka mutu, ma te tohunga whakamutunga te karakia, he karakia whakanoho, ma te tohunga tuarua te karakia whakahaere. I konei ka ngaro e rua, ka toe kotahi, ko te karearea. Ko Rakaiaora raua ko te tuatara ka ngaro enei. Katahi ka whakahekea te pou tuarongo; ka ata tu, katahi ka makaia te potiki a te Ara-warua ki roto, ma te tohunga tuatahi e whakanoho ki roto ki te rua ki te papa ki waho o te tahu. Ka timata tona karakia, ka katohia nga tikitiki, ara; mahunga o nga tohunga ka hoatu ki runga i te karearea. Ma te tohunga nana i whakatakoto te whatu te oneone tuatahi; ka mutu ka riro ma nga tohunga mahi o te whare e mahi. Katahi ka timata te mahi i nga koki e rua o nga pakitara e rua te mahi, ko te pakitara katau. Ka mutu nga wahi whakatohunga o te mahi o taua tu whare.

Ka oti te whare ka tutakina. Me whakamarama ano au i tenei wahi. E hapara mai ana te ata e timata ana te kari i nga rua o nga pou e toru, me nga mahi kua korerotia ake ra. Kia oti te tuki o aua pou e toru, kia eke hoki te tahu, i mua mai o te ekenga o te ra i te paewai o te rangi; ka mahi noa atu i muri o tera. Kaore he wahine e uru ki tetahi wahi o tenei whare. I te ra i mua mai o te whakatuheratanga o taua whare, ko nga tohunga anake e tomo tuatahi ki te whakatapu i taua whare, ki te whakatakoto hoki i nga whatu e rua ki te pou tuarongo ki roto; ko aua kowhatu he whatu whangai i nga tangata e akona ana ki te wānanga. Ka kiia taua wahi he Ahurewa—ara, ko te wahi tapu.

Kia marama ano koutou ki tenei: Ko te tuāhu kei waho—kaore i roto i te whare. E rua nga tūnga o te tuāhu, kei te taha o te paepae hamiti tetahi, kei te taha o te toma tetahi—ka mutu ona tino tūnga. He wehi te take i pera ai, koi takahia ki te ara kai, koi whata ranei

* Te whanau a Te Arawaru raua ko Kaumahi ara:—Te Pipi-toretore, Te Pipi-taiawa, Tairaki, Te Pipi-pokai, Te Pipi-rapaki, Te Pipi-koura, Te Pipi-awanga, Te Pipi-koroputa, Te Pipi-tuangi, Te Pipi-peraro, Te Pipi-kapeo.

Cambridge University Press

978-1-108-04009-9 - The Lore of the Whare-wānanga: Or Teachings of the Maori College on Religion, Cosmogony, and History: Volume 1: Te Kauwae-runga, or 'Things Celestial'

H. T. Whatahoro

Excerpt

[More information](#)

he kai ki taua wahi. I rongō ano au ki etahi tuāhu e tu noa ana i te whanga; e tika ana, he tuāhu uruuru-tapu ena, he whangai atua ranei, pure ranei i tetahi tupapaku, whakahoro ranei i nga tapu o etahi tangata. Ka mutu taku whakamarama mo tena.

Ki te kore nga kowhatu e rua i kiia ake ra, me tiki kia te kau-ma-tahi nga kohatu huka-a-tai, rehu ranei; kia wha ki tetahi taha, kia wha ki tetahi taha o te pou tuarongo kia toru ki te takuahi tonu o te whare. Te take i penei ai, he kowhatu noa iho, he mea ata kari ano nga tūnga mo aua kowhatu hei nohoanga mo nga tangata e whakaakona ana ki te wānanga ina whakatomokia ki roto, ka noho i runga i aua kohatu ka karakia nga tohunga i a ratou ki nga kowhatu o te takuahi, ara, o te kauwhanga o te whare. Ko nga kowhatu e waru i te tuarongo, he kowhatu era mo te whakaputanga ki waho o te whare ina tae ki a Tapere-wai, ka tutaki te Whare-wānanga. Ko te Whare-wānanga kua korerotia ake, e toru nga whatu kei te Kauwhanga o te whare e tu ana, ko Te Rongō-taketake o Rongō-marae-roa tenei. E waru nga kowhatu kei te pou-tuarongo o te whare, e wha kei tetahi taha o te pou-pou tuarongo, e wha kei tetahi taha. Koia nei nga whatu-mataki o te whare-maire. Ka mutu taku whakamarama i nga kowhatu nei.

Ki te tutaki te whare ka kawea nga tangata i whakaakona e nga tohunga o te whare ki te paepae o te turuma o taua whare whakahoro ai i nga tapu o te whare; ka ngau ki te paepae o te turuma. Ka mutu katahi ka haere ki waho o te marae, ko nga kiri kau anake; kei nga whare moe o waho o te marae o ratou kāhu. Ko nga kāhu o te Whare-wānanga ka whakahokia ki roto i te whare e nga tohunga. E pera tonu te mahi i nga ra katoa e haere ai ki te Whare-wānanga, ka mahue nga kāhu o waho i te rohe o te marae ko nga kāhu mo roto. I mua atu o te tino putanga ki waho o te rohe marae, ka tango te tohunga i te uru tipuaki, i te para-tapuāe, i te huare, i te riko wera-wera o nga keke, o nga kuha ranei, ka kawea ki te tuarongo o taua whare ka tapukea ki reira. Enei mahi katoa, kia kore ai e taea te makutu, te whakahoro ranei i nga taonga o te wānanga kua whangaia ki te akonga. I muri o tenei mahi ka kawea nga akonga ki roto ki te wai whakaruku ai—ka mutu i konei.

Na, i mua ake o te tino putanga ki waho o nga akonga, o te marae o te Whare-wānanga, ka tu katoa ratou i te roro o te whare; ko nga aroaro anga atu ai ki waho; ko te tatau me te matapihi o te whare kua tutakina, ko te rohe o ta ratou tu ko te pae-kai-awha, ko nga tohunga katoa o taua Whare-wānanga ka puta ki waho ki te marae, ka tu ki te whai korero ki nga akonga; kia tokorua nga tohunga e tu; ko nga tino kupu he mihi mo te pai o te noho o nga akonga, te tuarua

Cambridge University Press

978-1-108-04009-9 - The Lore of the Whare-wānanga: Or Teachings of the Maori College on Religion, Cosmogony, and History: Volume 1: Te Kauwae-runga, or 'Things Celestial'

H. T. Whatahoro

Excerpt

[More information](#)

TE KAUWAE-RUNGA.

5

he whakatupato i ta ratou haere, me nga mahi kua hoatu ki a ratou; te tuatoru he whakaatu i te kaupeka o te tau hei hokinga mai mo ratou. Ka mutu katahi ka haere ko nga tohunga ki mua ko nga akonga ki muri, ka tae ki te rohe o te marae, ka tu nga tohunga i reira, ka huri mai nga aroaro ki te hangaitanga o te whatitoka o te whare, ka whakatakototia e tetahi o nga tohunga te kaunoti, ka hikaia te ahi-tapu i konei, me te karakia tetahi o nga tohunga. Te tikanga, ki te ka te ahi-tapu o te kaunoti ka tangi a Pu-oro-rangi a Te Rangi-whakarara ka pakē ai te tangi; e rua nga pakētanga ka mutu. I konei ka whakahoroa nga kāhu, ka puta nga akonga ki waho o te marae kia tae ra ano ki te kaupeka i whakaritea ka hoki mai ai. Ka mutu taku whakamarama mo tenei.

Na, ko etahi kohatu he mea kōhi atu na nga tohunga o te whare wānanga, ka whaohia ki rote ki te kete o nga whatu e rua kua korerotia ake ra. Ko aua kohatu, te ahua he rehu tetahi, he huka-a-tai tetahi, he para-karaka tetahi, he kiri mata ranei, ara, he hua-kuru, ahua puwhero. Ka whakawhata ki te pou-tokomanawa o te Whare-wānanga.

Na, ka whakatomokia te Whare-wānanga e nga tohunga, e nga akonga ka rupeke ki roto, ka tutakina te tatau o taua whare, ka karakiatia tenei karakia:—

Tenei au te koronga, he hīringa nou, E Ruatau !
 Ki enei tauira, ki enei pia,
 To ake nei au i te tatau o taku whare,
 Ko Te Rangi-kaupapa, tatau o Tawhiri-rangi
 I te pu-motomoto o te kauwhanga o Te Toi-o-nga-rangi,
 E Pawa e! tutakina, i Tauru-nui,
 I tauru-ata-mai o Whare-kura
 Kapi-kapi to ara, kapi te ngatata,
 Te ngatoro, te piere, he tatau o
 (Katahi ka whakahuatia te ingoa o taua whare i konei.)
 Na to-o aro, na to pia, E Rehua mai (ma)! Ruatau-e!

I konei ka purea te whare e te tohunga, koia tenei tona karakia, hei te pou tuarongo ia tu mai ai, hei waenganui i nga kowhatu e waru i poua mo te tuarongo; ka whanga i reira kia puta ake nga hihi o te ra i te paewai o te rangi, katahi ka timata te karakia:—

He tipua tuauri, he tipua tuatea,
 He tipua nau, e Rongo-marae roa !
 E hua, e hua, he ioio-nui, he ioio-roa
 He ioio-matua taketake, ki taku aro, tenei au.

Cambridge University Press

978-1-108-04009-9 - The Lore of the Whare-wānanga: Or Teachings of the Maori College on Religion, Cosmogony, and History: Volume 1: Te Kauwae-runga, or 'Things Celestial'

H. T. Whatahoro

Excerpt

[More information](#)

I konei ka pa te moto e te ringa katau ki te pou tuarongo o te whare. Ka mea ano te tohunga :—

E hua to tino e hua to aro e hua he tipua ariki
 E hua he tipua rangi, e hua e tipua atua,
 E hua ki waho ki waho ki tapatapa-tu-o-Rangi
 E hua ki nga Rangi-puhi, ki nga Rangi-naonao-ariki
 Ki Rangi-mamao, ki Rangi-ka-tatara o Tiritiri-o-rangi E Io-e !
 Takiritea to ara he tipua, takiritia te ara tahito,
 To ara atua, E Io-take-take e—i !
 Whakaheke i waho, whakaheke i tua,
 Whakaheke i roto i enei pia, i enei tama,
 He aro tawhito, he ago tipua, ki a koe E Io—e !

E tipu, e tipu he nihoniho, he rearea, he kateatea,
 He koronga ki a koe, E Tane-te-waiora e—i !
 Hekeheke i roto i o pia, hekeheke i roto E Tane ! E Ruatau e !
 Hekeheke i roto Tane-te-wānanga-a-Rangi e—i !
 Hekeheke i o mahara Ruanuku, i o mahara Rua-rangi
 I o mahara atua e i,
 Tamaua, tamaua, i tua i te koronga,
 Ki taketake o pia, E Pai ! E Tane e !

Houtina, houtina, hou taketake
 Ki te pu-ngakengakenga o te wānanga
 E Io-mata-ngaro e i !
 Haohao nui, haohao-roa, ki te pu o nga taringa
 O te koronga, o te hīringa, i roto i o pia, i o tama,
 Hekenga o mahara, hekenga o wānanga,
 Ki te tau-aro, ki te pu, ki te wēu
 E Io-i-te-pukenga ! E Io-i-te-hīringa !
 E Io-te-matua-te-kore e—i !

Na, ka mutu te karakia a te tohunga i konei. Ko tenei karakia e pure ana i te whare kia tino tapu, he karangaranga i nga atua me o ratou māna atua, me nga māna Pou-tiri-ao, me nga māna Apa, ropu atua tane, he whakahoro i nga taringa i nga mahara o nga akonga kua uru nei ki te Whare-wānanga, he whakau i nga take i korerotia ki te aroaro o nga akonga.

I te tuheratanga o te Whare-wānanga ki nga akonga, ko te wānanga o te uruuru-matua to te tuatahi ; pau rawa nga take korero o tenei kete, katahi ka whakatuheratia ko te kete uruuru-tipua, te tuarua ; pau rawa nga take o tenei kete, ka whakatuheratia ko te kete uruuru-tawhito. Ka pau nga take o tenei kete, ka tino oti rawa te Kauwae-runga me ona take katoa te whakahoro ki nga tamaroa.

Na, katahi ka tu te tohunga, nga tohunga ranei, ka patai, ko tehea o nga kete te mea e hiahiaatia ana e nga tamaroa i roto i nga kete

Cambridge University Press

978-1-108-04009-9 - The Lore of the Whare-wānanga: Or Teachings of the Maori College on Religion, Cosmogony, and History: Volume 1: Te Kauwae-runga, or 'Things Celestial'

H. T. Whatahoro

Excerpt

[More information](#)

TE KAUWAE-RUNGA.

7

o taua ra. Ka oti tenei mahi katahi ka wehewehea ta ratou noho; ko nga mea i whakaae ki te whakaako i te kete uruuru-tahito ki te tuatahi—mo tetahi rangi ka whakaako i nga mea i whakaae ki te kete uruuru-tipua. Te tuatoru o nga rangi ko nga mea i whakaako ki te kete uruuru-matua. Ka pena haere tonu, a, pau noa nga peka o te tau i rite.

Ka oti te Kauwae-runga katahi ka takapautia, ka whakaputaina te Whare-wānanga ki te taha o te paepae o te turuma ki reira whakaloro ai i nga tapu o te Kauwae-runga. Katahi ka whakatuharatia nga kete e toru o te wānanga, ka tangohia mai nga taonga o aua kete e rite ana mo te Kauwae-raro. Pera ano te whakahaerenga me to te Kauwae-runga. I konei katahi ka takiritia te ira tangata ki te Ao-marama, ara, nga whakapapa mai i nga Rangi-tuhaha tae mai ki a Papa-tuanuku, nana nei i ahu mai a Hine-hau-one. I tu honoa ai a Papa-tuanuku ki nga Rangi-tuhaha, e noho nei tatou i roto i te maru o te Kauwae-runga, o te Kauwae-raro. Haunga te peka i riro ki a Whakarua-i-moko, i a Hine-nni-te-po, i a Whiro-te tipua, ki Te Muri-waihou, ki Raro-henga.

E whitu nga tomokanga o te Whare-wānanga i te tau; e kore e neke atu, e kore hoki e tika kia hoki iho. Kei te whakatomokanga tuawhitu, ka tangohia te kete o nga whatu whangai i nga tamaroa i kiia ake ra i whakawhataia ki te pou tuarongo o te whare. Ka tangohia e nga tohunga nga whatu o roto o taua kete ka makaia ki o ratou waha, katahi ka wehewehia ki ia tama tana, tana, o aua whatu. Ka whakanohoia ia tama ki runga ki nga kowhatu e toru o te kauwhanga o te whare. Ko enei akonga no te kete uruuru-tahito, ka whakanohoia ki runga ki nga kowhatu e wha o te tuarongo o te whare, ka tangohia mai tenei wahi o te karakia a Tupai; ma te tohunga takiri i te mata-korero e timata, ma te tohunga turuki e kapo. Koia enei :—

Whakaheke i waho, whakaheke i tua,
Whakaheke i roto i enei pia, i enei tama
He aro tawhito, he aro tipua, ki a koe **E Io** e!

Na, ka tae ki te mutunga o taua karakia ki tenei wahi i te hīringa-matua, e me horo nga kowhatu e nga akonga, i taua wa tonu ka haere ano te karakia a te tohunga, i te mea kua oti te horonga whatu. Koia tenei taua karakia :—

Oi whiwhia, oi rawea, oi i tamaua
Te ueue-kaha, te ueue-nuku, te ueue-rangi
Tamaua o take i roto, tamaua to aro,
Tamaua to hīringa, tamaua i to horonga

Cambridge University Press

978-1-108-04009-9 - The Lore of the Whare-wānanga: Or Teachings of the Maori College on Religion, Cosmogony, and History: Volume 1: Te Kauwae-runga, or 'Things Celestial'

H. T. Whatahoro

Excerpt

[More information](#)

Ki roto ki te pu, ki te weu,
 E tipu ki te rea i te pukenga matua
 Nou, **E Io-i-te-mahara** e i !
 He koronga ka tau ki roto nou, **E Io-i-te-wananga** !
 Ka pupuke ou hiringa E Ruatau e !
 Ko nga hiringa o Tane-matua, o Paia-whakarongo-wānanga
 Tangaroa i te piere-nuku, Tawhīri-matea
 I te winiwini, i te wanawana
 Hou-tina, hou-mau to aro, ko Tu-mata-uenga
 Takiritia he akaaka-matua
 Ko Rongo-marae-roa e whiria i roto i te koronga,
 Whiroa i roto i te hiringa-matua
 Oi whiwhia, ki taketake o Tu-horo-mata
 O Tu-horo-tau, ki enei tama,
 He pia, he aro nau e **Io-matua** e i !

I konei ka whakatangihia te whaitiri a Uruao. Ka puta te Whare-wānanga i konei. Hei te kaupeka o Tikaka-muturangi katahi ka hokihoki mai nga akonga o te Whare-wānanga me etahi atu e hiahia ana.

Koia tenei nga kaupeka o te tau :—

Ko Ahuahu-mataora	January
Te Iho-nui	February
Putoki-nui-o-tau	March
Tikaka-muturangi	April
Uru-whenua	May
Ao-nui	June
Te-Aho-turuturu	July
Te Iho-matua	August
Tapere-wai	September
Tatau-uru-tahi	October
Tatau-uru-ora	November
Akaaka-nui	December

Ka mutu nga ingoa o nga kaupeka, ara, nga marama, ara atu ano etahi ingoa a etahi tohunga mo enei kaupeka.

Ko nga taonga o roto i te kete uruuru-tipua ra, te kete uruuru-tahito kei reira hoki nga karakia makutu me nga tu karakia whakamate i nga kai, whakahe ranei i nga whakahaere o aua kai e hiahiatia ana e te tangata ; nga mahi ranei e hiahiatia ana hei painga mo te tangata, mo te iwi nui ranei. Kaore enei mahi e whakaaetia kia mahia i roto i te Whare-wānanga ; ka kawea tenei peka o te mahi ki ro ngahere, ki te taha o te awa, ki reira whakaako ai i nga akonga, ki te taha ranei ki raro i te turuma. He wehi koi takahia e te tangata nga mea o aua mahi o tenei mahi. Kia whakangaro te ra i te pae-huakai, i te ata hapara ranei ina ka puta te ra i te pae-moana ka

Cambridge University Press

978-1-108-04009-9 - The Lore of the Whare-wānanga: Or Teachings of the Maori College on Religion, Cosmogony, and History: Volume 1: Te Kauwae-runga, or 'Things Celestial'

H. T. Whatahoro

Excerpt

[More information](#)

TE KAUWAE-RUNGA.

9

mutu taua mahi. Kati taku whakamarama mo tena mahi, kaore au i eke atu ki tera peka o nga taonga o nga kete nei—ara, matou tokotoru nei, a Pohuhu, a Te Okawhare. Engari tokorua nga mea i kite au i whangaia ki te tutae, ko Whinu ko Te Maka; ena tangata i akona ki Nuku-taurua, ki te taha ki raro o te paepae-hamuti o Kaiuku. Kati, no reira tonu mai to raua ingoa ki taua mahi. I riro mai i reira a 'Tarua' a 'Tunawhea,' a 'Tuarowhea,' a 'Maikinui,' a 'Maikiroa.' Ka tau i konei ki a huhu, ki a haka enei i kiia ake nei e au—ko nga mana era o nga karakia patu tangata. Kati ake enei korero; ma nga tangata kua purea ki tena mahi e whakamarama ki a koe te kaupapa me ona whakahaere katoa.

E Ta! Taku kupu ki a koe: kua koe e tango i tenei peka o te wānanga; he mahi tenei na te tangata ware, ko nga mahi kino katoa o roto o te kete-uruuru-tawhito, uruuru-tipua, ko Whiro me ona taina te putake, i heke ra i Taheke-roa; kua takoto te au o te mate o te tangata ki taua ara. No reira, koi noho koe, koi whakaae ki taua mahi—ka mate ki waho, ka mate hoki ki roto. Engari whatoro ki nga karakia o te Toi-ora o te tangata, o te kai. Kati taku whakamarama ki a koe mo enei; kua mau koe ki a Rongo-marae-roa, hei taki mai i te peka o te moana, i te peka i makaia ki te wai, ki a Hine-moana raua ko Para-whenua-mea, ma raua e taki mai—ko te rongo raua. E rongo ana nga mea katoa ki te tangata ina hangai nga mahi me nga karakia.

Ko te wa e whakahaerea ai nga kete e rua kua kiia ake nei ka timata mai i te Aho-turuturu tae atu ki te hikumutu o te Iho-matua ka taupa mai nga mahi; kaore e neke atu. Ko te take i penei ai, i timata te pakanga a Whiro-te-tupua raua ko Tu-matauenga i te Aho-turuturu tae noa ki Te Iho-matua, ka mutu taua pakanga, a Te Pae-rangi. Ka takapautia a Whiro i konei e Tāne ratou ko nga tuakana, ki te Muriwai-hou ki Raro-henga, ki te kapunipuni o Hawaikinui o Hawaikiroa, o Hawaikitake, o Puhi-aitu, o Puhi-rakerake, ki Te Piere-nuku, ki Te Toi-o-te-reinga, angiangi-tu, angiangi-raro, ki Whaka-oti-nuku, a Hou-turu, a Hou-motu.

NGA PO ME ONA TIKANGA.

Na, koia i takiritia mai ai nga Po a Tua-nuku, a Rangi-nui i roto o Whetuki, o Whekoki, o Maru-aitu. Ka whakatakotoria ki te pu o Mahu-tonga, o Para-wera-nui ki Tahu-makaka-nui, i te rawhiti, i te marangai. Koia te paepae-té-irihia, té kakea, ki te oinuku, ki te oiroa; ka whakaoti i konei nga po mo tera peka—koia tenei:

1. Te Po-tamaku	2. Te Po-kakaraui	3. Te Po-Aoaonui
4. Te Po-uriuri	5. Te Po-kerekere	6. Te Po-tiwhatiwha

Cambridge University Press

978-1-108-04009-9 - The Lore of the Whare-wānanga: Or Teachings of the Maori College on Religion, Cosmogony, and History: Volume 1: Te Kauwae-runga, or 'Things Celestial'

H. T. Whatahoro

Excerpt

[More information](#)

Na, i konei ka marama koe; i tukua enei po ki roto ki Pou-tiri-rangi hei iki i te aitua o te Ao-turoa ki Rarohenga, i poua ra a Te Kuwatawata me ona hoa ki reira—taihoa e whakaoti ake.

Ko etahi o aua po kua oti ra te wehe mai ki a tatou wahine, taihoa e whakaoti ake i a tatou tera te whakahaere.

Ko tetahi wehenga o aua po kua tukua ra ki a Te Marama-i-whanake, ratou ko ana taina, taihoa e whakaoti e tatou te whakahaere me te whakamarama ake nga ingoa o te marama.

1. Te Marama-i-whanake	2. Te Marama-i-roa
3. Te Marama-i-whiro	4. Te Marama-whakaata
5. Te Marama-waha-roa	6. Te Marama-atua
7. Te Marama-mutu-whenua	

Kati nei aku e whakamarama o ona ingoa. Ko ona po tenei :—

1. Te Po-taruaite	2. Te Po-whatu-ao	3. Te Po-whiro
4. Te Po-para-uriuri	5. Te Po-turu	6. Te Po-whiro

Ka mutu nga po ki a Te Marama-i-whanake. Na konei i wehe raua ko te tuakana, ka waiho Tuahiwi-nui-o-Hine-moama hei taupa i a raua i tenei ao; kei reira a Te Moana-waipu, a Te Moana-tarahau. Kati taku whakamarama mo tenei wahi.

He whakamarama ano tenei: Ko Whakaahu, he whetu; i poua tenei ki te Hono-i-wairua, i Hawaiki. I whakaatu ra au, e wha nga tatau o Wharekura, i takoto te ara-matua ki te tonga tetahi pito, ki te rawhiti tetahi pito. Kei reira a Whakaahu e tu ana. Ko Puanga i poua tera ki te kauru o Rarotonga.

Na, me whakamarama au i tenei, he kupu tautohe tenei na nga tohunga i roto i te Whare-wānanga i a matou i Uawa, i roto i Te Rawheoro. E ki ana etahi ko Puanga, ko Kopu, ko Tawera he whetu kotahi enei e toru. E ki ana etahi ko aua ingoa whetu e toru, kotahi tonu, ko Puanga te tino ingoa, ko Kopu te ingoa tuarua, i a ia e whakatarawai ana i te ata hapara—i a ia ka moiri ki runga ka kiia ko Tawera. Kati; takoto maro tonu tenei tautohe; ko matou i ki he whetu motuhake a Puanga. Engari a Kopu raua ko Tawera kotahi tonu tena whetu.

TE WHARE-MAIRE.

Ko te Whare-maire, he whare makutu, e whakaakona ana nga tangata ki reira ki te patu i te tangata, i te kai, i te rakau, i te whenua, me te waewae o te tangata, me te mata-rakau o te parekura. Enei katoa e whakaakona ana ki reira me era atu mea hoki. Koia i kiia ai tenei whare he Whare-maire. Ko te tino Whare-maire, ko tahi tonu te whatu o roto, kei te pou-toko-manawa o waenganui e tu ana,